

МАНАС ЖАНА МЕДИЦИНА

Анарбаева Жамиля Калдыбаевна, И.К.Ахунбаев атындагы КММАнын “Кыргыз тили” кафедрасынын окутуучусу, Кыргызстан, 720044, Бишкек шаары, e-mail: anarbaeva.2021@mail.ru

Аннотация: Азыркы медицинанын үлгүлөрү мындан эки миң мурда эле кыргызда болгондугун “Манас” эпосу тастыктайт. Анда кездешкен жүздөгөн дары-чөптөр азыркы биздин заманда да бар. Бул касиеттүү чөптөрдүн жардамы менен “Манас” эпосу баш болгон кырк чоро жана миңдеген аскерлер ар кандай жоодо, кармашта алган жарааттарын айыктырышкан, күчүнө күч, демине дем кошуп, ден-соолугун чыңдоого да жетишишкен. Медицина илимин ата-бабаларыбыз илгертеден эле аздектеп, өнүктүрүп келишкени “Манас” эпосу аркылуу бизге жетип отурат.

Ачкыч сөздөр: төгөрөктүн төрт бурчу, аскер, жараат, дары чөптөр, медицина

МАНАС И МЕДИЦИНА

Анарбаева Джамия Калдыбаевна, преподаватель кафедры “Кыргызского языка” КГМА им. И.К. Ахунбаева, Кыргызстан, 720044, г. Бишкек, e-mail: anarbaeva.2021@mail.ru

Аннотация: Эпос “Манас” доказывает, что еще около 2000 лет тому назад кыргызы использовали нынешние методы лечения в области медицины. С давних пор и по сей день существуют около сотни (100) видов лекарственных растений. Благодаря лечебным свойствам этих трав были излечены раны 40 (сорока) джигитов и тысячи и больше солдат во главе с Манасом, полученных во время различных боев и войн, а также они заколяли здоровье и укрепляли иммунитет. Благодаря эпосу Манасу мы узнали, что еще с давних времен наши предки развивали науку о медицине и она была их детищем.

Ключевые слова: четыре угла земного шара, военные, раны, травы, медицина

MEDICINE AND EPIC MANAS

Anarbaeva Jamilya Kaldybaevna, teacher of the Kyrgyz language department of the KSMA named after I.K. Akhunbaeva, Kyrgyzstan, 720044, Bishkek, e-mail: anarbaeva.2021@mail.ru

Resume. The epos “Manas” proves that even about 2000 years ago, the Kyrgyz used the current methods of treatment in the field of medicine. From ancient times to this day, there are about a hundred (100) types of medical herbs. Thanks to the healing properties of these herbs, the wounds of 40 (forty) lieges and thousands and more soldiers, led by Manas, received during various battles and wars were treated, and they also made their health stronger and strengthened their immunity. Thanks to the epos Manas, we learned that since ancient times, our ancestors developed the science of medicine and the medicine was their brainchild.

Keywords: four corners of the globe, military, wounds, herbs, medicine

Элдик медицина — адамды ар түрдүү дарылар, дары өсүмдүктөр (көбүнчө чөптөр), минералдык заттар, айрым жаныбарлардын эти жана ички органдары жана башка дарылык касиети бар заттар менен айыктыруу жөнүндөгү элде чогулган маалыматтар, эмпирикалык түшүнүктөр. Элдик медицина адамзат жаралгандан бери белгилүү.[3] Ошол кылымдык тажрыйбалардын негизинде азыркы илимий медицина пайда болгон. Мисалы, египеттиктер

апийимди, тибеттиктер жаратылыштагы заттарды дары катары кеңири колдонушкан. Азия элдеринин адабий мурастарында климат, таза аба, дене тарбия, туура тамактануу ден соолукту сактоодо зор мааниси бар экендиги жөнүндө маалыматтар сакталган. Элдик медицина тууралуу Гиппократ, Гален, Ибн Сина жана башкалардын эмгектеринде жазылган. Орусияда Элдик медицина элементтери, түрдүү өсүмдүк маңызы жараат, цинга жана башкалар ооруларды дарылоодо кеңири пайдаланылган. Кээ бир тажрыйбалуу табыптар Борбордук Африкада операция жасап, жатындагы баланы ала алышкандыгы айтылат. Биздин ата-бабаларыбыз да бул тармакта мыкты денгээлдерге жеткен. Кыргыздын элдик медицинасында картык менен кан алуу, сүлүк салуу, кийиз күйгүзүп басып, кандын агышын токтотуу, тамыр кармап ооруларды «ысык» же «суук» деп бөлүп, тамактануу жолун көрсөтүү жана башкалар («ысык» болсо оорулууга мүнөз тамак же 20—30 күн кайнак суу берип, ачкалык менен «суук» болсо күчтүүлөп тамак берип дарылаган) колдонулган. Кыргыздардын илгерки көчмөн турмушунда элдик хирургия болгондугу да белгилүү. Мисалы, сынган сөөктү сакайтуу, жөнөкөй операцияларды жасай билүү жана жөнөкөй хирургиялык аспаптардын биздин күндөргө чейин келип жетиши мунун далили. Бул маалыматтар азыркы мезгилге чейин оозеки түрүндө жетти. [5]

Буга далил “кыргыз элинин алтын казынасы” болгон “Манас” эпосу. [1]

«Манас» эпосунда жогоруда айтылган дары заттар жана элдик дарылык ыкмалардын көпчүлүгү анын бардык варианттарынан жана башка маалыматтарда кездешет. Медицина “Манас” эпосунда өтө кеңири берилген. Кылымды карыткан кыргыз эли океандай чалкыган дүйнө жүзүнө, төгөрөктүн төрт бурчуна чейин жеткен атактуу “Манас” эпосу менен белгилүү. “Манас” эпосу тек гана атагы чыккан Манас жана анын 40 чоросу, салгылаштары менен гана таанылбастан ден-соолукту жакшыртуунун сырлары жана аны кантип айыктыруунун жолдору менен да белгилүү. Бу деген эмне деген сөз? Керек болсо азыркы трансплантация илими(органдарды көчүрүү) 2000 жыл мурун эле Манастын доорунда пайдаланылган. Бул тууралуу “Манастын” “Семетей” бөлүмүндө чагылдырылат. Азыркы көп ооруга даба боло алган “Мумия” дары, “Чар” дары, “Нуржемил” сыяктуу дарыларды кыргыздар жараларга колдонуунун ыкмасын билгени азыркы убакка чейин менде купуя сырды жаратып келет. [6]

Кыргыз трансплантация илимине - 2000 жыл. Трансплантациянын бир түрү болгон ксенотрансплантацияны(ар башка түрдөгү, тукумдагы, отряддагы организмдердин ортосунда көчүрүп жайгаштыруу, б.а. адамга айбанаттардын органын көчүрүү) мындан 2000 жыл мурун эле биздин ата-бабаларыбыз жасап келгендиги “Манас” эпосунун “Сейтек” бөлүмүндө эскерилет. Канчоро менен Кыяз чыккынчылык келишим түзүшүп, бийлик төңкөрүшүн жасаганда, Семетей кайып болуп кетип, Күлчоро тендешсиз согушта туткунга түшүп калат. Ошондо Күлчоронун кечири кесилип, кул болуп, Кыяздын энчисине тиет. Кийин Сейтек эр жетип, кайрадан төңкөрүш жасап, мыйзамдуу бийликке келгенден кийин, Күлчорону ар тараптан мыкты дарыгерлерди алдырып, болгон жакшы дарылары менен дарылатып көрөт, бирок эч бир дары жардам бербейт. Акыры, айла болбогондо, Айчүрөк бир кездеги Семетейдин аскердик дарыгери, ары хирург, Семетейдин жан бирге досу Момунжанга жана Кашкардагы Токтосартка кат жиберет. Семетей кайып болуп кеткенден кийин, Момунжан душманына кызмат кылгысы келбей “отставкага” чыгып, аскердик иштерди биротоло таштап, Багдадга кетет. Кабар жетээри менен Момунжан да, Токтосарт да жолго чыгышат. Биринчи Токтосарт эки жүздөй кызматкери менен 480 тоого дары-дармек, чай-булун артынып жетип келет. Келээри менен Күлчорону операцияга даярдай башаташат. Шар аккан суунун боюна чатырларды тиктирип, бир чатырга бештен кызматкерин жайгаштырып, үч чатырды ээн коет. Кыязы, азыркыча “Аскердик талаа госпиталы” (Военно-полевой госпиталь) болсо керек. Ал эми бош чатырлар хирургдар үчүн “операционный блок” сыягы. Бир чатырга дарыларын түшүрүп, бирөөсүнө Күлчорону жайгаштырат, бир чатырга өзү орун алат. Анан алыскы Багдаддан Момунжан келип, ошол кездеги медицинанын эң жакшы жетишкендиктерин колдонуп, мыкты дарылар менен Күлчорону дарылай баштайт. Ириң толуп, кабылдап кеткен жарааттарын таптаза айыктыргандан кийин гана, иттин кечирин

Күлчорого көчүрүп жайгаштырууга киришет. Бул азыркы медициналык эрежелерге да туура келет.[4]

Медицина менен “Манас” эпосу тыгыз байланышта экендигин далилдөө максатында эпоско анализ жүргүзүп көрдүм. Ал жерде манасчыны “Манас” айттырып, “транска” кире элекке чейинки жана чыккандан кийинки артериалдык кан басымын ченеп көрдүк. Манасчы Нурбек Талантбек уулу азыркы учурда кыргыз жергесиндеги күчтүү жаш манасчылардын катарын толуктайт. Манасты айтып жатканда толугу менен транска түшө алды. 7 минутага чейин тынбай “Манас” айтты. Транска киргенге чейинки кан басым: 125/84 Транстан чыккандан кийинки кан басым: 135/90 [7]

Демек, кан басым көрсөткүч так 10(он) санга жогорулады. Медициналык көз караш менен карап, анализдегенде, жүрөк-насос түрү боюнча иштеген кан айлануу системасынын негизги борбору. Физикалык көнүгүүлөрдү жасагандан кийин, жүрөктүн дубалдарынын кеңешинин натыйжасында жүрөктүн массасы жана өлчөмү чоңоет. Бул деген жүрөктүн иштешинин күчтүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатат. Эритроциттер жана лейкоцит, тромбоциттер бат-баттан иштелип чыга баштаганда кан басым жогорулайт. Жүрөк тез согот. Физикалык көнүгүүлөрдү жыйынтыктагандан соң бир нече минутадан кийин жүрөктүн кан басымы өз ордуна келет. Бул деген адамдын ден соолугунун нормада экендигинен кабар берет. “Манас” эпосу көөнөрбөс дастан. Дүйнөдөгү эч бир менменсинген поэма, чыгарма, эпостордун бири да бул эпоско тең келгис. Атактуу акын Алыкул Осмонов айткандай “Манасты” эпосун окуп туруп Шекспирдин “Илиада менен Одиссеясын” окусаң төрт кабат үйдөн бир кабат үйгө түшкөндөй болосуң деп пикир калтыруу менен эпостун канчалык баалуу экендигин көргөзүп койду. Салттуу медицина менен элдик медицинаны айкалыштыруу, алардан мамлекетке мүнөздүү медициналык дарылоочу улуттук жолду табуу аракети дүйнөдө көптөгөн өлкөлөрдө кайрадан жанданууда деп айтсак жаңылбайбыз. Ошондой эле, ар бир кыргыз атуулун эпосту сүйүлө жана “Манас” эпосун тааныгыла деп чакырмакмын. [2]

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз адабияты: энциклопедиялык окуу куралы. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, - Б.: 2004
2. “Манас” эпосу С.Орозбаковдун варианты боюнча. I том. – Бишкек, “Кыргызстан”, 1978. – 568 б.;
3. “Манас” эпосу С.Орозбаковдун варианты боюнча. II том. – Бишкек, “Кыргызстан”, 1979. – 800 б
4. “Манас” эпосу С.Орозбаковдун варианты боюнча. III том. – Бишкек, “Кыргызстан”, 1981. – 672 б.;
5. А.Карыпулов "Манас" энциклопедиясы. 1-том . – Бишкек, “Мурас”, 1995. – 441 б.;
6. А.Карыпулов "Манас" энциклопедиясы. 2-том . – Бишкек, “Мурас”, 1995. – 441 б.;
7. Саякбаева, Ж.Б., К.А.Сонколова, К.М.Дыканалиев Кесиптик окутуу системасында маалыматтык технологияларды колдонуу / Ж.Б. Саякбаева, К.А.Сонколова, К.М.Дыканалиев // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. №2 (54). 2020. С. 186-191